

Marush I. V.,

orcid.org/0000-0003-2476-0963

HISTORICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL TRAINING FOR HEALTHCARE SPECIALISTS

The article explores the historical aspects of the development of professional training for medical workers, particularly doctors. The author emphasises that modern professional training for healthcare specialists focuses on fulfilling the key objectives of contemporary medical education, which include the comprehensive development of the future professional's personality – namely, the formation of civic awareness, responsibility, initiative, independence, and professional maturity.

The article examines various historical periods in the development of society – from the primitive community system to the Modern Era – and analyses the medical achievements of these periods in relation to the provision of healthcare by medical professionals of different specialisations. It is particularly noted that the foundation of professional medicine lay in the achievements of folk medicine of earlier historical periods, which contributed to the gradual formation of an understanding of the aetiology of diseases and methods of treatment, in line with the overall progress and changes in the worldview of society at that time. The author finds that the development of medical practice in each historical period had distinctive features determined by social, economic, and geographical factors.

The article states that as early as the Middle Ages, the first medical schools emerged, where medical specialists were trained. However, several more centuries would pass before a scientific approach to medical education was established. Due to wars and the dominance of scholastic thought, the significance of the fundamental sciences would remain unrecognised for quite some time. The author highlights the numerous discoveries in medical science during the nineteenth century, which became fundamental to new approaches to the professional training of healthcare specialists, distinguishing between fundamental and clinical medicine and introducing a new, specialisation-based approach to the preparation of future professionals.

Key words: professional training, healthcare, historical aspects of professional training, medical specialists.

Дата надходження статті: 16.05.2025 р.

Прийнято до публікації: 05.06.2025 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Данилюк С. С.

УДК 37.014.531-053.2(=214.58)(477.87)»1991/2020»(045)

DOI <https://doi.org/10.37915/pa.vi59.662>

Савватеев Є. Ю.*,

orcid.org/0009-0001-6849-1745

ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ РОМСЬКИХ ДІТЕЙ НА ЗАКАРПАТТІ В 1991– 2020 РР. У ДИСЕРТАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті здійснено огляд та проаналізовано дослідження, присвячені проблематиці освіти ромських дітей на Закарпатті в період незалежності України. Проаналізовано низку дисертаційних робіт, у яких розкриваються соціокультурні, освітні, правові та інституційні аспекти становища ромського населення в регіоні. Особливу увагу приділено працям таких дослідників, як: О. Беліков, О. Добош, М. Зан, Н. Зіневич, О. Кухарчук, Т. Молнар, О. Фізеши, які з різних наукових позицій висвітлюють складну ситуацію в галузі освіти ромів, окреслюють динаміку змін й основні труднощі в процесі інтеграції ромських дітей у загальноосвітню систему. Проаналізовано статистичні дані, які вказують на стабільно низький рівень освіти серед ромського населення, а також розглянуто соціальні чинники, що впливають на доступ

*© Савватеев Є. Ю.

до освіти, зокрема ранні шлюби, економічну нестабільність, багатодітність, міграційні процеси, а також стійкі міжетнічні упередження. У статті згадано роль ромських культурно-просвітницьких організацій («Рома», «Романі Яг», «Амаро Дром») у створенні альтернативних форм освіти – недільних шкіл, дошкільних закладів, гуртків, класів підготовки до вступу до закладів вищої освіти. Перераховано системні проблеми, серед яких – відсутність підготовки вчителів до роботи в міжкультурному середовищі, сегрегація в освітніх закладах, брак методичних розробок з викладання ромською мовою, відсутність сталої державної політики у сфері інклюзивної освіти, недостатній рівень залученості батьків до освіти дітей. Аналізовані дослідження також порушують питання образу ромів у масовій свідомості, що відображає глибоку соціальну дистанцію та дискримінацію, які стають перешкодою в реалізації освітніх прав.

Ключові слова: освіта ромів, роми Закарпаття, інтеграція ромської спільноти, національні спільноти, система освіти.

Постановлення проблеми. За період незалежності України (зокрема у 1991–2020 рр.) проблема освіти ромських дітей на Закарпатті залишається однією з найменш вирішених у сфері державної освітньої політики щодо національних спільнот. Незважаючи на численні ініціативи, залучення міжнародної допомоги, створення спеціалізованих програм та діяльність ромських громадських організацій, освітній рівень ромського населення в регіоні залишається стабільно низьким. Цей факт підтверджується статистикою, яка свідчить про обмежений доступ ромських дітей до повної загальної середньої освіти, незначну кількість випускників середніх і вищих навчальних закладів та високий рівень передчасного вибуття з навчального процесу.

Актуальність дослідження зумовлена системністю соціальних, культурних, правових і педагогічних бар'єрів, які обмежують інтеграцію ромських дітей у загальноосвітню систему. Серед них – високий рівень безробіття та бідності ромського населення, ранні шлюби, низька мотивація до навчання в батьків, а також відсутність належної підготовки вчителів до роботи в полікультурному середовищі. Значною проблемою є також сегрегація в освітніх закладах, брак методичних матеріалів, дискримінаційні упередження в суспільстві та відсутність послідовної державної політики щодо освіти ромської спільноти.

Означені вище проблеми частково відображено в дисертаційних дослідженнях, однак, незважаючи на наявність певного їх масиву, комплексного узагальнення здобутків та виявлення тенденцій розвитку освітньої ситуації ромських дітей Закарпаття в період незалежної України в науковому дискурсі наразі бракує. У зв'язку з цим виникає потреба систематизації наукового знання про цю проблему, оцінювання ефективності реалізованих освітніх ініціатив, а також окреслення головних напрямків для подальшого наукового пошуку та практичних рішень.

Аналіз досліджень. У науковому дискурсі незалежної України питання освіти ромських дітей на Закарпатті неодноразово підіймалося в дисертаційних дослідженнях, у яких розкриваються різні аспекти цієї проблематики – соціальні, культурні, правові, освітні. Роботи таких дослідників, як О. Беліков, О. Добощ, М. Зан, Н. Зіневич, О. Кухарчук, Т. Молнар, О. Фізеші, охоплюють широкий спектр тем – від історичного становища ромів і специфіки їх інтеграції в суспільство до аналізу діяльності культурно-просвітницьких товариств і педагогічної практики. У дослідженнях простежується спільна теза про те, що освіта є критично важливим, але системно проблемним інструментом соціальної інклюзії ромської спільноти. Також висвітлено складнощі доступу до якісної освіти, кадрові проблеми, відсутність методик міжкультурного навчання, соціальні упередження та низький рівень залученості ромських батьків до освітнього процесу.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу дисертаційних досліджень, присвячених проблемам освіти ромських дітей на Закарпатті в 1991–2020 роках. Автор

прагне виокремити ключові теми, підходи та висновки дослідників, а також окреслити основні виклики та тенденції в освітній політиці щодо ромського населення. Стаття має на меті узагальнити науковий доробок у цій сфері, щоб визначити перспективи подальших досліджень і вироблення ефективних освітніх стратегій.

Виклад основного матеріалу. Як уже зазначалося, низка українських дослідників звертаються до теми освіти ромських дітей на Закарпатті у своїх дисертаційних роботах. Так, М. Зан у своєму дослідженні «Етнічні процеси на Закарпатті (1989-2001 рр.)» (2003 р.) торкається проблеми переходу від радянської системи освіти. Він зосереджується на аналізі становища та розвитку етнічних спільнот у цьому регіоні. Дослідник аналізує результати переписів населення 1989 та 2001 років. Дані 1989 року, які стосуються ромів, указують на те, що, на думку дослідника, для них була характерна мовна асиміляція. Адже з-поміж 12131 представника ромської спільноти (автор дослідження в тексті використовує також слово «циганської») 2491 особа вказала як рідну ромську мову (20,5 %). 7973 особи вказали рідною мовою угорську (65,7 %) [4, с. 51].

Дані перепису населення 2001 року засвідчують, що 62,4 % ромів Закарпаття визнають своєю рідною мовою угорську. Варто зазначити, що дослідник дає зрозуміти, що часто роми під час соціологічних опитувань зараховували себе до українців, угорців чи інших національностей, отже можна припускати, що фактична їхня чисельність вища, ніж показники офіційної статистики [4, с. 64].

Дослідник стверджує, що специфіка ромської спільноти, яка вирізняє її з-поміж інших, – низький освітній рівень. М. Зан пише, що дані перепису 1989 року та результати соціологічних досліджень показали низькі освітньо-культурні та кваліфікаційні показники. 83,6 % дітей шкільного віку отримали тільки неповну середню освіту. 14,5 % отримали загальну середню освіту. Професійно-технічну освіту отримали 22 особи (1,4 %), середню спеціальну – 4 особи (0,3 %), вищу освіту – одна. Згідно з переписом населення 2001 року початкову загальну освіту мали 5122 особи, базову загальну середню – 1776, повну загальну середню – 396, неповну вищу – 18, базову вищу – 1, повну вищу – 2 [4, с. 159].

М. Зан у своєму дослідженні робить огляд перших праць, які стосуються ромською тематики. Він зауважує, що 1991 року з'явилася перша наукова праця, присвячена етнонаціональним меншинам області: «Цигани Закарпаття: проблеми, шляхи вирішення». Автори дослідили 3697 сімей ромів і виявили низькі показники зайнятості та освіти, складні житлово-побутові умови і низький рівень матеріального забезпечення ромських сімей [4, с. 27].

Дослідник також згадує роботи А. Адама, Ю. Бідзілі, Б. Дяченко, Н. Зіневич, Г. Ємця, М. Макара, І. Миговича, Є. Навроцької, В. Фернеги, Т. Фернеги, де приділяється увага таким проблемам ромської спільноти перших років незалежності України, як низький рівень освіти, бідність, ізольованість [4, с. 28].

До того ж М. Зан зазначає, що проблеми, зокрема щодо низького рівня освіти ромської спільноти, висвітлювало видання «Романі Яг», яке почало виходити 1999 року й мало постійну рубрику «Освіта» [4, с. 160-161].

М. Зан наводить думки дослідників, зокрема А. Адама, щодо причин низького рівня освіти серед ромів, зокрема проблема була в тому, що батьки залучали дітей до роботи з 12-13 років. Дослідник пише, що для вирішення цієї проблеми було створено організацію «Рома». Це товариство відкрило першу в Україні недільну ромську школу, де вивчали ромську мову та літературу, ремесла, танці та співи. Також учні ужгородської школи № 13 могли отримувати допомогу у виконанні домашніх завдань. Пізніше були відкриті класи недільної школи в селах Концово та Холмок Ужгородського району. Товариство «Романі Яг» готувало здібних дітей до навчання в середніх спеціальних і вищих навчальних закладах [4, с. 160].

Автор робить висновок, що упродовж другої половини 90-х років ХХ століття така діяльність дала важливі результати, адже в середніх спеціальних закладах, державних

і недержавних ВНЗ навчалися студенти-роми. М. Зан зазначає, що в такий спосіб виховувалася інтелігенція, еліта цієї спільноти Закарпаття, що сприяло подоланню комплексу в оцінюванні життєдіяльності циган іншими національними групами [4, с. 160].

Також товариство «Романі Яг» 1996 року ініціювало створення першого в Україні дитячого дошкільного закладу для ромських дітей [там само].

Не можемо оминати увагою дисертаційне дослідження О. Белікова «Циганське населення України (XVI – XX ст.)» (2003 р.). Воно містить значний статистичний матеріал і аналіз становища, в якому перебували роми на території сучасної України упродовж сторіч. Автор констатує, що проблема освіти ромів після розпаду СРСР залишалася основною для незалежної України. Він наводить такі дані Держкомстату: 1999 року на тисячу ромів Закарпаття середню спеціальну освіту мали п'ять осіб, загальну середню – 79, неповну середню – 406, початкову – 384. О. Беліков стверджує, що держава намагалася поліпшити ситуацію. Наприкінці 1990-х років у деяких населених пунктах Закарпаття створювалися навчальні класи безпосередньо на території ромських поселень. Зокрема, у селі Лінці було відкрито початкову школу, де навчалося 130 дітей. 2000 року в смт Міжгір'я місцева влада провела роз'яснювальну роботу серед ромського населення. На базі Міжгірської загальноосвітньої школи відкрили спеціальний клас, де ромські діти опановували стислу версію програми початкових класів. Учнів забезпечили одягом із гуманітарної допомоги. У селі Воловець учителі відвідували родини ромів, спілкувалися з батьками та закликали їх підтримувати шкільне навчання дітей. У тому ж році в загальноосвітній школі I–II ступенів № 13 м. Ужгорода за підтримки відділу освіти міськвиконкому було відкрито десятий клас вечірньої форми навчання, в якому навчалося 22 учні ромського походження, а також створено клас для дітей віком від шести до чотирнадцяти років. Усі ці заходи свідчать про перші цілеспрямовані зусилля щодо підвищення освітнього рівня ромських дітей та залучення їх до системи загальної середньої освіти [2, с. 108].

Автор виділяє роботу національно-культурних товариств ромів задля інтеграції в українське суспільство та виокремлює кілька основних напрямів їх діяльності. На перше місце він ставить освітню складову. Товариство «Романі Яг» 1998 року відкрило школу-дитячий садок № 13 у м. Ужгороді, де займалися 30 ромських дітей від 3 до 7 років. Після завершення школи-дитячого садка діти переходили до ЗОШ I–II ступенів № 13. Директорка цього закладу М. Савко зазначала, що випускники школи-дитсадка успішно вчилися б, «тільки б батьки відпускали їх на навчання» [2, с. 148].

О. Беліков наводить приклад Жнятинської ромської школи, що складалася з одного класу, який відвідували діти віком від 6 до 14 років. Вона розпочала свою роботу 2000 року. Серед занять були читання, письмо, математика, фізкультура, співи, уроки малювання. Уроки проводилися з дванадцятої до сімнадцятої години угорською мовою. Також поміж освітніх ініціатив наприкінці 90-х років XX століття велася робота щодо створення умов для навчання ромів у ВНЗ. Була запроваджена програма «Success for Roma Students», спрямована на підготовку здібної ромської молоді до вступу у вищі. Але в процесі реалізації проекту було виявлено, що підтримувати було майже нікого, оскільки якщо 1997 року було десять студентів, які були зараховані до ВНЗ, а на другому етапі – тільки чотири, 1998-го вже не було з кого вибирати [2, с. 148].

У ході дослідження О. Беліков виявив важливу проблему: ефективніше налагоджується навчально-виховний процес із ромськими дітьми в разі, коли його здійснюють педагоги ромського походження. Це пов'язано з тим, що робота з учнями ромської національності потребує специфічних підходів, форм і методів, відмінних від традиційно використовуваних у загальноосвітньому процесі. Проте спроби підготовки таких педагогічних кадрів серед ромської молоді стикаються з низкою труднощів. Одна з основних – це поширена практика ранніх шлюбів. Дослідник наводить дані опитування 3600 ромів у Закарпатській області. Результати говорять про те,

що 62,6 % жінок вступили у шлюб у віці 15–18 років, з них 26,9 % – у 15–16 років; серед чоловіків 30,5 % одружилися до 16 років, а лише 33,6 % – у віці понад 19 років. Зафіксовано декілька випадків, коли ромські дівчата демонстрували високі навчальні результати та готувалися до педагогічної професії, однак батьки вирішували про їхній ранній шлюб, що зводило нанівець зусилля освітян [2, с. 148–149].

О. Беліков ставить під сумнів доцільність функціонування окремих навчальних закладів для ромського населення. Первинна ідея створення таких шкіл полягала в забезпеченні підготовки ромських дітей до загальноосвітнього рівня. Проте, як зазначає дослідник, серед ромів існувало сприйняття подібної освітньої сегрегації як форми «теттоїзації» у сфері освіти. До недоліків таких навчальних закладів автор відносить низький рівень освітньої підготовки, що унеможливлює подальше навчання в закладах вищої освіти. Також у класах могли одночасно навчатися діти різного віку, що негативно впливало на якість освітнього процесу. Також дослідник звертає увагу на те, що представники ромської еліти зазвичай не бажали віддавати своїх дітей до таких шкіл, що додатково зумовлювало їхню маргіналізацію та обмежену перспективу подальшого розвитку [2, с. 149].

Теми стану освіти ромів Закарпаття в ХХІ сторіччі торкається дослідниця Н. Зіневич у роботі «Циганський етнос в Україні (історіографія та джерела)» (2005 р.). Вона зазначає, що 2002 року в Києві відбувся Перший з'їзд громад та громадських організацій ромів України, на якому обговорювали проблеми ромського населення. Того ж року відбувся Перший з'їзд ромських громад України, де обговорювалися питання інтеграції ромів в українське суспільство. На цих подіях однією з головних тем була освіта дітей ромів [5, с. 112–113].

Спираючись на висновки О. Данілкина, авторка стверджує, що низький рівень освіти серед ромів зумовлений соціальними і психологічними чинниками, а саме: неписьменністю батьків, багатодітністю родин, відсутністю стабільних доходів [5, с. 116].

О. Кухарчук у своєму дисертаційному дослідженні «Суспільно-політичні процеси в Закарпатті (1991–2020 рр.)» (2011 р.) теж торкається теми включеності ромів в українське суспільство й ролі освіти в цьому контексті. Дослідниця зазначає, що в 2000-х роках на Закарпатті працювало, крім суто україномовних, 123 заклади з мовами навчання національних спільнот: 70 – з угорською, 12 – румунською, 3 – російською, 1 – українською і словацькою та 41 заклад, де є дві або три мови викладання. А також 2 гімназії та 2 ліцеї – з угорською, 1 ліцей – з румунською мовами. Також діяло 5 приватних ліцеїв з угорською мовою навчання [6, с. 135].

О. Кухарчук наводить статистику, що в середині 2000-х років працювало 17 недільних шкіл з ромською мовою, у 86 дошкільних закладах послуговувалися мовами національних спільнот, зокрема в 65 – угорською, в 1 – російською, у 2 – румунською та у 18 – двома, трьома і більше мовами – угорською, російською, румунською, ромською та німецькою [6, с. 135].

Дослідниця теж приділяє увагу розвитку ромських організацій, які мають культурно-просвітницьку мету. Крім зазначених вище, вона згадує Закарпатське обласне товариство «Амаро Дром» (1995), Закарпатське молодіжне товариство ромів (циганів у тексті дослідження) «Амаро Дром-Терненгеро» (1995), Культурне товариство ромів Закарпаття «Ром сом» (1997), Товариство музичної культури ромів Закарпаття «Лаутарі» (1998), Закарпатську асоціацію ромських громадських організацій «Єкгіпе» (1998), Закарпатське обласне культурно-просвітнє товариство ромських жінок «Терне чая по нево дром» (1999), Культурне товариство по захисту інтересів угорських ромів Закарпаття «Унг-Ромен» (1999) [6, с. 153–154].

О. Кухарчук зазначає, що ці організації діяли в різних напрямках – від культурно-мистецького, спортивного до освітнього й правозахисного. Дослідниця зауважує, що роми є однією із найчисельніших спільнот Закарпаття і водночас мають високі освітньо-виховні потреби. Перераховані організації проводили роботу, що мала

задовольнити освітні права ромів на різних рівнях системи освіти [6, с. 154].

Теми освіти ромів торкається О. Фізеши у дисертації «Початкові школи Закарпаття в системних освітніх трансформаціях другої половини XIX – початку XXI століття» (2016 р.). Дослідниця аналізує, як розвивалися початкові школи Закарпаття після 1991-го року і звертає увагу на питання охоплення початковою освітою ромського населення. У дослідженні згадано цільову програму «Ромське населення», мета якої – залучати ромських дітей шкільного віку до навчання. О. Фізеши наводить статистику, що на початок 2005–2006 навчального року на Закарпатті у 115 школах здобували освіту 5383 учні-роми. Вона відзначає, що працювали школи, в яких навчалися тільки роми. Це, наприклад, в м. Берегово (№ 7), м. Мукачево (№ 14), м. Свалява (№№ 3, 5), м. Ужгород (№№ 13, 14), с. Вишково Хустського району (тільки початкова школа) [10, с. 362–363].

Дослідниця уточнює, що ромське населення водночас інтегрувалося в україномовні та угорськомовні школи Березівського, Виноградівського, Мукачівського та Ужгородського районів. У дослідженні згадано проблему організації роботи початкових шкіл для ромського населення, а саме: кадрового забезпечення, оскільки, як зазначає О. Фізеши, в області немає навчальних закладів із підготовки вчителів початкових шкіл, в яких би навчали методиці вивчення ромської мови [10, с. 363].

Дослідниця підсумовує, що одна з основних тенденцій у сфері освіти на Закарпатті у перші роки 21-го сторіччя – це намагання забезпечити можливості здобувати початкову освіту рідною мовою, що передбачає інтенсифікацію створення національних шкіл, дво- і тримовних шкіл залежно від потреб населення в місцях компактного проживання представників певної національності [10, с. 363–364].

Дисертаційне дослідження «Система підготовки майбутніх учителів початкової школи до роботи з учнями в міжкультурному просторі Закарпаття» (2022 р.) авторства Т. Молнар надає погляд на проблему освіти дітей ромів на Закарпатті з боку вчителя. Дослідниця не обмежується констатацією проблемного становища ромів у контексті здобуття освіти, а пропонує підходи щодо залучення ромських дітей до навчального процесу. Зокрема описано вправу, де йдеться про те, що в класі з'явилася дитина ромського походження. Майбутнім педагогам пропонується проаналізувати причини того, що ромські діти часто відчують значні труднощі в початковій школі. Також пропонується класифікувати шкільні труднощі ромської дитини, виокремити серед них ті, подолання яких залежить більшою мірою від самої дитини, від допомоги батьків, від участі педагогів [8, с. 176].

Т. Молнар наводить результати дослідження В. Чикут, яка провела анкетування учнів одного з ліцеїв Ужгорода. Дослідниця пише, що етнічний склад міста такий: 77,8 % українців, 9,6 % росіян, 6,9 % угорців, 2,2 % словаків, 1,5 % ромів. Етнічний склад учнів ліцею, де відбувалося анкетування, такий: 78 % українців, 8 % – ромів, 3 % – росіян і 1 % – азербайджанців. Українську мову рідною вважають 77 % учнів, російську – 8 %, ромську – 6 %, деякі учні відзначили, що рідними мовами є дві – українська і ромська – 3 %, українська і російська – 4 %, українська й угорська – 1 %, українська і чеська – 1 %. Отже, відсоток ромів у цій школі вищий, ніж по місту, також у цьому ужгородському освітньому закладі роми майже одноставно визначили рідною мовою ромську, а не, наприклад, угорську [8, с. 80].

Дослідження Т. Молнар також цінне аналізом того, який образ ромів сформувався в пересічних українців. Це дозволяє краще зрозуміти причини низького рівня інтеграції ромів у суспільство та почасти дає розуміння контексту, який впливає на низький рівень залученості до освітнього процесу серед ромських дітей. Дослідниця наводить дані щорічних досліджень Інституту соціології НАН (2005–2016 рр.) щодо вимірювання соціальної дистанції за шкалою Богардуса. Ці дані свідчать, що українці найбільш нетолерантно ставляться саме до ромів. Для прикладу, 2005 року кількість тих, хто не хоче пускати ромів до країни, сягає 42 %. 2016 року цей показник становить 41 %. Т. Молнар наводить типологізацію, яку пропонують соціологині Гурій та Грабовська на основі

глибинних інтерв'ю. Згідно з ними серед опитаних побутує образ ромів як жебраків, злочинців, артистів, кочівників, ледарів, нероб. Частина респондентів відповіла, що не має достатньо інформації щодо ромів, інша частина говорить, що «в Україні роми погані, в інших країнах цікаві та хороші» [8, с. 77–78].

У дослідженні А. Берені «Суспільно-політичне становище та культурний розвиток угорської національної меншини закарпатської області (1991–2004 рр.)» (2007 р.) розглянуто також угорськомовні джерела. Зокрема згадана роль в освіті ромських дітей реформатської церкви на Закарпатті. У 1998–2002 рр. ця церква мала місію, яка полягала в навчанні та догляді за дітьми, насамперед ромами, в угорськомовних селах Ужгородського та Мукачівського районів. 2000 року для них була збудована загальноосвітня школа у с. Серне Мукачівського району. У с. Сюрте Ужгородського району була збудована школа для ромських дітей. А у 5 населених пунктах створено дитячі садки, в яких 1997 року виховувалося 178 дітей (с. Есень – 35, с. Чорний Потік – 40, м. Свалява – 50, с. Ботрадь – 18, с. Серне – 35 ромських дітей) [1, с. 161].

О. Добош у дослідженні «Педагогічна просвіта батьків у полікультурному середовищі Закарпаття (остання чверть ХХ століття)» (2008 р.) пише про те, що проблема інтеграції ромського населення на Закарпатті залишається складною. Серед головних вона виділяє такі: значна багатодітність; ранні шлюби; особливості сімейного побуту; демографічні сезонні міграції родин; нівелювання відповідальності батьків за виховання дітей; зuboжіння; безробіття [3, с. 176];

За О. Добош – це характерні особливості соціальних та сімейно-побутових умов ромів. На її думку, ця спільнота якнайбільше відчуває соціальні проблеми в усіх вікових групах. У значної частини ромського населення немає чіткої позиції щодо організації шкіл для навчання своїх дітей як в окремих школах, так і спільно з дітьми інших національностей. Авторка зазначає, що здебільшого саме батьки стоять на перешкоді навчання дітей у ДНЗ і у школах. Для них актуальною є дидактична адаптація програм і усунення стереотипу батьків про непотрібність освіти. Дослідниця зауважує, що лише 20% ромів вважають ромську мову своєю рідною. Робота з представниками ромського етносу вимагає певних підходів, відмінних від загальноприйнятих форм і методів роботи [3, с. 176].

Дослідниця констатує, що батьківська просвіта на Закарпатті зіштовхується з низкою причин, які спираються на упередження в суспільній свідомості та в міжособистісних взаєминах (здебільшого в запитах освіти діти і батьки демонструють неприязнь до представників окремих етнічних спільнот), і виокремлює дві основні групи причин. Перша – це недосконалість українського законодавства в галузі освіти станом на середину 2000-х років. О. Добош зауважує, що в законах не враховано традиції країн, представники яких є меншинами на Закарпатті. Також до причин першої групи належить сегрегація дітей з особливими потребами в розвитку. На думку дослідниці, варто подбати про інтеграцію таких дітей і зведення до мінімуму ізолюваних закладів освіти. Ще одна причина – це відсутність в Україні альтернативних освітніх систем та якісних освітніх програм з методиками навчання дітей рідною мовою, зокрема й у сім'ї. О. Добош також називає такі причини, як централізація освітніх систем і зведення до мінімуму інститутів приватної освіти та відсутність управлінських структур, які б регулювали функціонування інституцій родинного виховання не лише в напрямку дотримання прав дитини, а й забезпечення для неї умов навчання та виховання в сім'ї. Наостанок до першої групи причин вона відносить безсистемність у підвищенні педагогічної культури батьків не лише в сільській, а й у міській місцевості та ін. [3, с. 182–183].

До другої групи чинників, які, на думку О. Добош, негативно впливають на освітній процес, належать занижені очікування з боку значної частини батьків і педагогів щодо навчальних успіхів дітей, а також рівня сформованості в них загальнолюдських моральних якостей; особливо виразно ця тенденція спостерігається в ромських родинах.

Водночас відзначається відсутність якісного теле- та радіомовлення, спрямованого на формування в інтеркультурному суспільстві обізнаності щодо культур етнічних спільнот. Авторка зазначає, що проблемою залишається і нестача системної роботи у сфері дошкільного виховання, де важливими мали б бути розвиток міжособистісної толерантності та культури взаємин. Вона підкреслює, що діалог між батьками дітей різних національностей зазвичай має формальний характер, а система обміну позитивним досвідом родинного виховання фактично відсутня. О. Добош зазначає, що часто причини низького рівня педагогічної культури батьків шукають поза межами формальної освіти, хоча саме заклади дошкільної освіти, інститути післядипломної педагогічної освіти й культурно-просвітницькі організації мають відігравати ключову роль у цьому процесі. Крім того, в регіоні бракує мережі служб педагогічного патронату, що істотно ускладнює проведення цільових досліджень з питань родинного виховання [3, с. 183].

У дисертаційному дослідженні К. Лабош «Розвиток освіти ромського населення в Словаччійській республіці: кінець ХХ – початок ХХІ століття» (2024 р.) розкрито проблему освіти дітей ромів в Україні. У дисертації виявлено особливості організації освітнього процесу для ромського населення в Словаччійській Республіці та обґрунтовано можливості творчої адаптації словацького досвіду в умовах модернізації освітнього процесу України. К. Лабош цитує дослідження 2018 року, яке показало, що близько 24 % ромів не мають жодної освіти, а 31 % ромських дітей взагалі не відвідують школу. Близько кожен четвертий ром не володіє навичками читання та письма українською мовою і тільки 1 % ромського населення здобув вищу освіту [7, с. 37].

К. Лабош констатує, що в Україні не вистачає демографічних даних та інформації щодо потреб та життєвих умов ромських громад. Вона зазначає, що за приблизними підрахунками в Україні може бути від 200000 до 400000 ромів. Її дослідження цінне описом соціальних умов, в яких живе значна частина ромів Закарпаття. К. Лабош посилається на досвід громадських організацій, які акцентують увагу на високому рівні злиднів серед ромів, а також на інших викликах, для прикладу – на труднощах, які виникають з отриманням документів. Також значна частина ромських сімей проживають у неналежних умовах – у переповнених помешканнях, часто ізольованих населених пунктах з обмеженим доступом до медичних, соціальних і адміністративних, а часто і до комунальних послуг. Дослідниця наводить статистичні дані, які вказують на те, що понад 60 % ромів не мають роботи; близько 40% не мають документів і лише 1 % ромських дітей отримують атестат про повну загальну середню освіту [7, с. 161].

К. Лабош констатує, що тривала ізоляція сприяє виникненню відкритого циклу проблем, які ускладнюють життя ромських громад в Україні, включаючи історію переслідувань і дискримінації. Вона згадує те, що український уряд ухвалив закони й політику на захист прав меншин, включно зі Стратегією інтеграції ромів до 2020 року. План передбачав забезпечення рівних прав і можливостей для ромів у всіх сферах суспільного життя, зокрема у сфері освіти. Дослідниця зазначає, що національні та місцеві урядові структури часто ігнорують питання, пов'язані з маргіналізацією ромів, вважаючи їх другорядними порівняно з проблемами безпеки та управління країною в умовах військового конфлікту та економічних проблем. Такі дії, хоч і в контексті серйозних викликів, показують, що роми страждають значною мірою. Позиція ромів не може бути відділена від загального контексту демократії та громадянського суспільства, оскільки їхня стигматизація та бідність є індикаторами стійкості демократичних перетворень у державі [7, с. 162].

К. Лабош відзначає, що освіта ромів в Україні стикається з численними викликами, зокрема через історичну маргіналізацію та сучасні кризові події, серед яких і пандемія COVID-19, і військові дії. Вона виокремлює такі ключові проблеми, як недостатній доступ до освітніх ресурсів, ізоляцію ромських спільнот, а також стигматизацію та дискримінацію в освітніх установах [7, с. 163].

Також варто звернути увагу на дисертаційне дослідження К. Туліна «Розвиток середньої та вищої освіти національних меншин Румунії» (2024 р.), яке містить аналіз ситуації в Україні. Автор, як і попередні дослідники, констатує проблему доступу ромських дітей до освіти. К. Тулін вбачає вирішення проблеми в тому, щоб для ромської спільноти була створена окрема програма впровадження освіти ромською мовою, яка б передбачила:

- кодифікацію мови (на основі одного з найбільш поширених діалектів);
- запровадження навчання ромів рідною мовою шляхом створення системи навчальних закладів (від дошкільного до ЗВО) з ромською мовою викладання;
- підготовку та впровадження державних навчальних програм для відповідної школи;
- підготовку підручників ромською мовою;
- вивчення історії ромської народності як частини історії української нації;
- виховання толерантного ставлення до ромів через запровадження відповідного курсу (або частини іншого курсу) у всіх закладах освіти незалежно від мови викладання [9, с. 160].

Автор пропонує використати педагогічні кадри серед ромського населення, які вже здобули вищу (середню спеціальну) освіту, і спробувати запровадити експериментальне навчання ромською мовою в рамках окремого класу чи експериментальної групи [там само].

К. Тулін звертає увагу на те, що офіційно у Закарпатській області немає шкіл з ромською мовою навчання. А те, що словосполучення «ромська школа» інколи використовується, пояснюється тим, що такі школи (для прикладу – школи № 13 та №14 в Ужгороді, № 14 у Мукачеві, № 13 у Береговому) так називають тільки тому, що їх відвідують ромські діти. Навчання в цих закладах провадиться українською (в Ужгородських школах) та угорською (в Мукачеві та Берегові) мовами. Виключно «ромських» шкіл в області нараховується 13. Дослідник наводить дані облдержадміністрації, згідно з якими ромські діти навчаються в 127 школах області, але кількість, яка здобуває неповну середню освіту, не достатня. Завідувачка сектором відділу національностей Закарпатської ОДА Любов Петришин зазначає, що із класу чисельністю 20 дітей ледве 5–6 доходять до випускного класу. К. Тулін зазначає, що згідно з офіційною статистикою в навчальних закладах області, які відвідують ромські діти, не працює жоден представник ромської народності. На думку автора дисертації, це призводить до непорозумінь між вчителями та учнями [9, с. 163–164].

Дослідник наводить приклад, як на Закарпатті намагаються вийти з цієї ситуації. Для прикладу, у деяких місцях компактного проживання ромів старости або місцеві священики організовують класи чи школи (часто недільні школи), які відвідують діти різного віку, щоб навчитися читанню і письму [9, с. 164].

Висновки. Аналіз дисертаційних досліджень, присвячених ромській освіті на Закарпатті у 1991–2020 рр., свідчить про багатогранність проблем, з якими стикаються представники цієї спільноти. Основні тенденції, які простежуються в працях О. Беліков, О. Добош, М. Зан, Н. Зіневич, О. Кухарчук, К. Лобош, Молнар, О. Фізеші та інших дослідників, дають підстави говорити про системність освітньої маргіналізації ромів, що поєднується з соціально-економічними, культурними та політичними чинниками.

У дослідженнях фіксується низький рівень освіти серед ромського населення, значна частка дітей, що не охоплені освітою, а також відсутність належних умов для інтеграції в освітній простір. Варто відзначити, що дослідники не обмежуються лише констатацією проблем, вони вказують на позитивні зрушення, ініційовані зокрема самою ромською громадою (через діяльність організацій «Рома», «Романі Яг», «Амаро Дром» тощо) та за підтримки церковних і міжнародних інституцій.

Окрему увагу в дисертаційних дослідженнях приділено угорськомовним ромам, які становлять значну частину ромського населення Закарпаття. Їхня інтеграція в освітні

заклади є викликом для системи освіти, дослідники звертають увагу на брак кваліфікованих педагогів, здатних працювати у міжкультурному середовищі.

Отже, у дисертаційних дослідженнях проблема освіти ромських дітей на Закарпатті в 1991–2020 роках розкривається як комплексна, що вимагає міждисциплінарного підходу – поєднання соціології, педагогіки, етнології, культурології, соціальної роботи. Разом із тим спостерігається зростання інтересу до практичних моделей вирішення проблем освітньої інтеграції ромів, зокрема через інклюзивну освіту, педагогічну просвіту батьків, розвиток мережі недільних шкіл та залучення громадських організацій до формування освітньої політики. Проблематика залишається відкритою та актуальною, а отже потребує подальших досліджень і комплексних рішень на державному рівні.

Список використаних джерел:

1. Берені А. Суспільно-політичне становище та культурний розвиток угорської національної меншини Закарпатської області (1991–2004 рр.). URL: <https://uacademic.info/ua/document/0407U001032>
2. Беліков О. В. Циганське населення України (XVI – XX ст.). URL: <https://uacademic.info/ua/document/0404U000501#>
3. Добош О. М. Педагогічна просвіта батьків у полікультурному середовищі Закарпаття (остання чверть століття). URL: <https://uacademic.info/ua/document/0408U005346>
4. Зан М. П. Етнічні процеси на Закарпатті (1989–2001 рр.). URL: <https://uacademic.info/ua/document/0403U002637>
5. Зіневич Н. О. Циганський етнос в Україні (історіографія та дослідження). URL: <https://uacademic.info/ua/document/0406U000114>
6. Кухарчук О. С. Суспільно-політичні процеси в Закарпатті (1991–2010 рр.). URL: <https://uacademic.info/ua/document/0411U003285>
7. Лабос К. Я. Розвиток освіти ромського населення в Словаччій республіці: кінець XX – початок XXI століття. URL: https://msu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/09/Дисертація_Лабос_PDF.A.pdf
8. Молнар Т. І. Система підготовки майбутніх учителів початкової школи до роботи з учнями в міжкультурному просторі Закарпаття. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0523U100015>
9. Тулін К. С. Розвиток середньої та вищої освіти національних меншин Румунії. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0824U000919/>
10. Фізеши О. Й. Початкова школа Закарпаття в системних освітніх трансформаціях другої половини XIX – початку XXI ст URL: <https://uacademic.info/ua/document/0516U000758>

References:

1. Bereni, A. (n.d.). Suspilno-politychne stanovushche ta kulturnyi rozvytok uhorskoï natsionalnoi menshyny Zakarpatskoi oblasti (1991–2004 rr.) [The socio-political situation and cultural development of the Hungarian national minority of Transcarpathian region (1991–2004)]. Retrieved from <https://uacademic.info/ua/document/0407U001032> [in Ukrainian].
2. Bielikov, O. V. (n.d.). Tsyhanske naseleння Ukrainy (XVI – XX st.) [The Roma population of Ukraine (16th–20th centuries)]. Retrieved from <https://uacademic.info/ua/document/0404U000501#> [in Ukrainian].
3. Dobosh, O. M. (n.d.). Pedahohichna prosvita batkiv u polikulturnomu seredovyshchi Zakarpattia (ostannia chvert XX stolittia) [Parental pedagogical education in the multicultural environment of Transcarpathia (the last quarter of the 20th century)]. Retrieved from <https://uacademic.info/ua/document/0408U005346> [in Ukrainian].
4. Zan, M. P. (n.d.). Etnichni protsesy na Zakarpatti (1989–2001 rr.) [Ethnic processes in Transcarpathia (1989–2001)]. Retrieved from <https://uacademic.info/ua/document/0403U002637> [in Ukrainian].
5. Zinevych, N. O. (n.d.). Tsyhanskyi etnos v Ukraini (istoriografii ta doslidzhennia) [The Roma ethnic group in Ukraine: historiography and research]. Retrieved from <https://uacademic.info/ua/document/0406U000114> [in Ukrainian].

6. Kukharchuk, O. S. (n.d.). Suspilno-politychni protsesy v Zakarpatti (1991–2010 rr.) [Socio-political processes in Transcarpathia (1991–2010)]. Retrieved from <https://uacademic.info/ua/document/0411U003285> [in Ukrainian].
7. Labosh, K. Ya. (n.d.). Rozvytok osvity romskoho naselennia v Slovatskii Respublitsi: kinets XX – pochatok XXI stolittia [Development of education of the Roma population in the Slovak Republic: late 20th – early 21st century]. Retrieved from https://msu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/09/Дисертація_Лабощ_ПДФ.А.pdf [in Ukrainian].
8. Molnar, T. I. (n.d.). Systema pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovoï shkoly do roboty z uchniamy v mizhkulturnomu prostori Zakarpattia [System of training future primary school teachers to work with students in the multicultural environment of Transcarpathia]. Retrieved from <https://uacademic.info/ua/document/0523U100015> [in Ukrainian].
9. Tulin, K. S. (n.d.). Rozvytok serednoi ta vyshchoi osvity natsionalnykh menshyn Rumunii [Development of secondary and higher education of national minorities in Romania]. Retrieved from <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0824U000919/> [in Ukrainian].
10. Fizeshi, O. Y. (n.d.). Pochatkova shkola Zakarpattia v systemnykh osvitnikh transformatsiakh druhoi polovyny XIX – pochatku XXI st. [Primary school of Transcarpathia in the systemic educational transformations of the second half of the 19th – early 21st century]. Retrieved from <https://uacademic.info/ua/document/0516U000758> [in Ukrainian].

Savvatiev Y. I.,
orcid.org/0009-0001-6849-1745

ADDRESSING THE ISSUE OF ROMA CHILDREN'S EDUCATION IN TRANSCARPATHIA (1991–2020) IN DISSERTATION RESEARCH

This article provides an overview and analysis of research dedicated to the education of Roma children in Transcarpathia during Ukraine's independence period. A number of dissertation studies are examined, revealing the sociocultural, educational, legal, and institutional aspects of the Roma population's situation in the region. Particular attention is given to the works of scholars such as M. Zan, O. Bielikov, N. Zinevych, O. Kukharchuk, O. Fizeshi, T. Molnar, and O. Dobosh, who, from various academic perspectives, highlight the complex challenges in Roma education, trace the dynamics of change, and identify key obstacles to the integration of Roma children into the general education system.

The article analyzes statistical data indicating a consistently low level of education among the Roma population, and explores social factors influencing access to education - such as early marriages, economic instability, large families, migration processes, and persistent interethnic prejudice. The article also references the role of Roma cultural and educational organizations such as "Roma," "Romani Yag" and "Amaro Drom" in developing alternative educational formats, including Sunday schools, preschools, clubs, and preparatory courses for university admission.

Systemic issues are outlined, including the lack of teacher training for work in intercultural environments, insufficient number of Roma educators, segregation in educational institutions, absence of teaching materials in the Romani language, the lack of a stable national policy on inclusive education, and the limited involvement of parents in their children's education. The analyzed studies also address the portrayal of Roma in public consciousness, reflecting a deep social distance and discrimination that hinder the realization of educational rights.

Key words: Roma education, Roma of Transcarpathia, integration of the Roma community, national minorities, education system.

Дата надходження статті: 21.05.2025 р.

Прийнято до публікації: 02.06.2025 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Бурак В. Г.